Eugeniusz Kośmicki

KONCEPCJA KAPITAŁU SPOŁECZNEGO A SPOŁECZNY WYMIAR TRWAŁEGO I ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

We współczesnych dyskusjach w naukach społecznych ważne miejsce zajmuje koncepcja kapitału społecznego. Należy ona do najważniejszych koncepcji dominujących w naukach społecznych, w tym socjologii, w latach dziewięćdziesiątych[1]. Koncepcja ta jest nadal daleka od jednolitości, chociaż stanowi bodziec do wielu dyskusji naukowych i politycznych. Wykazuje ona związek z „kapitałem kulturowym" i „kapitałem wiedzy", które ogólnie możemy określić jako „zasoby społeczne"[2]. Na uwagę zasługuje wpływ koncepcji kapitału społecznego i zasobów społecznych na społeczny wymiar trwałego i zrównoważonego rozwoju. Ów wymiar był dotychczas często niedoceniany w rozważaniach i dyskusjach naukowych.

Głównym celem niniejszego opracowania jest więc próba ukazania i wyjaśnienia zależności pomiędzy koncepcją kapitału społecznego a społecznym wymiarem trwałego i zrównoważonego rozwoju.

1. Koncepcja trwałego rozwoju a społeczny wymiar trwałości

Koncepcja „trwałego i zrównoważonego rozwoju" pojawiła się po raz pierwszy w ogólnym sformułowaniu w tzw. Raporcie Brundtland Światowej Komisji Środowiska i Rozwoju ONZ w 1987 r. Definiuje się ją ogólnie w sposób nastę-

---

[1] S. Panther, *Sozialkapital. Entwicklung und Anatomie eines interdisziplinären Konzepts*, w: W. Ötsch, S. Panther, *Ökonomik und Sozialwissenschaft*, Marburg 2002, s. 155–157. S. Panther stwierdza m.in, że pojęcie „kapitału społecznego" stało się „pojęciem dziesięciolecia" w naukach społecznych, w ostatniej dekadzie XX wieku.

[2] G. Clar, J. Doré i H. Mohr w swojej pracy stosują pojęcie „zasobów ludzkich" („Humanressourcen"). Wydaje się jednak trafniejsze zastosowanie pojęcia „zasoby społeczne", które obejmują kapitał społeczny, kapitał ludzki i kapitał wiedzy. Por.: G. Clar, J. Doré, H. Mohr, *Humankapital und Wissen. Grundlage einer nachhaltigen Entwicklung*, Berlin 1997; C. Empacher, P. Wehling, *Soziale Dimensionen der Nachhaltigkeit. Theoretische Grundlagen und Indikatoren*, Frankfurt am Main 2002.

pujący: „Trwały rozwój służy zaspokojeniu potrzeb bieżących bez ponoszenia ryzyka, że przyszłe pokolenia nie będą mogły zaspokajać swoich potrzeb"[3]. W Raporcie Brundtland cele ekonomiczne i ekologiczne powiązane zostały z celami społecznymi, a więc sprawiedliwym podziałem zasobów naturalnych, albo mówiąc nieco ostrożniej – ze sprawiedliwymi szansami podziału zasobów. Formuła „zrównoważonego rozwoju" obejmuje następujące elementy:
trwałość ekologiczną (ecological sustainability)
+ rozwój ekonomiczny (economic development)
+ sprawiedliwość społeczna między pokoleniami i w obrębie każdego pokolenia (social equity between generations and with each generation),
co łącznie daje = zrównoważony i sprawiedliwy rozwój (sustainable and equitable development).

Celem raportu Brundtland było zaproponowanie długookresowych strategii działania, aby stopniowo osiągnąć trwały i zrównoważony rozwój. Aby główny cel „zrównoważonego rozwoju" mógł w ogóle zaistnieć, należy – zgodnie z „Raportem" – realizować następujące „zalecenia" albo „strategiczne wymogi": zahamowanie przyrostu ludności i rozwój dotychczas niewykorzystanych ludzkich zasobów; strategia zaspokojenia podstawowych potrzeb; trwałe zabezpieczenie zaopatrzenia w żywność; zahamowanie niszczenia różnorodności gatunkowej i naturalnych ekosystemów; obniżenie zużycia energii; zwiększenie produkcji przemysłowej przy wszechstronnym wykorzystaniu technologii chroniących zasoby i środowisko; zahamowanie dalszego wzrostu wielkich miast i popieranie rozwoju miast mniejszych jako ściślej powiązanych z otaczającą je przyrodą. Koncepcja zrównoważonego rozwoju została następnie szeroko spopularyzowana na „Szczycie Ziemi" w Rio de Janeiro w roku 1992. Od tego czasu pojęcie to stało się bardzo popularne w świadomości społecznej, a nawet przeniknęło szeroko do polityki i gospodarki, gdzie jednak występuje niekiedy tylko jako wygodne tłumaczenie niepodjęcia koniecznych zmian społecznych.

Koncepcja rozwoju przyjęta w Raporcie Brundtland wywołała wiele dyskusji wokół jej kwestii teoretycznych i praktycznych. Głównym zadaniem naukowym i politycznym staje się próba jej odpowiedniej operacjonalizacji i konkretyzacji. Stwierdza się bowiem, że: „Na końcu procesu trwałości będą się znajdować całkiem odmienne formy produkcji i pracy [...] opierać się one będą na zmienionych zasadniczo wartościach i stylach działania. Z dzisiejszego punktu widzenia oznacza to prawie rewolucyjne zmiany dominujących wyobrażeń o rozwoju. Droga do niego jest niejasna, ale musi być poszukiwana i odnaleziona"[4].

---

[3] Por. *World Commission on Environment and Development. Our Common Future*, Oxford-New York 1987, s. 12 (Raport Brundtland).

[4] J. S. Dankschat, *Sustainable City – Nachhaltige Zukunft für Stadtgesellschaften?*, w: *Nachhaltige Entwicklung. Eine Herausforderung an die Soziologie*, K.-W. Brand (Hg.), Opladen 1997, s. 191.

W ciągu ostatnich lat bardzo upowszechniły się specyficzne, zaproponowane przez H. Daly'ego „reguły zarządzania"[5] na rzecz zrównoważonego rozwoju: (1) stopa wykorzystania zasobów odnawialnych nie powinna przekraczać stopy ich regeneracji; (2) stopa wykorzystania nieodnawialnych surowców nie powinna przewyższać stopy odbudowy odnawialnych surowców; (3) stopa emisji substancji szkodliwych nie powinna przewyższać naturalnej pojemności w zakresie absorbcji tych substancji. Większość prac dotyczących „zrównoważonego rozwoju" czy „zrównoważonej gospodarki" (sustainable economy) nawiązuje wyraźnie do idei H. Daly'ego. Takie podejście jest szczególnie widoczne w dyskusjach ekonomicznych i ekologicznych. Dlatego określane jest często jako podejście ekonomiczno-ekologiczne[6].

Trwały i zrównoważony rozwój jest najczęściej rozumiany – w naukowej i politycznej dyskusji – jako zintegrowana koncepcja, która polega na zasadniczej równorzędności trzech wymiarów (albo filarów): ochrony środowiska, gospodarki i społeczeństwa. Konkretyzacja społecznego wymiaru trwałości pozostaje jednak wyraźnie w tyle za innymi wymiarami. Dopóki podstawowe cele „społecznej trwałości" nie będą przynajmniej tak precyzyjne jak cele ekologiczne i ekonomiczne, dopóty postulat takiego samego znaczenia wymiaru społecznego trwałego rozwoju pozostanie niedostatecznie rozwiązany.

Podnosi się często zarzut, że „społeczny aspekt trwałości był w dotychczasowej debacie dotąd pomijany"[7]. Dopiero w ostatnich latach pojawiły się różnorodne propozycje konkretyzacji i operacjonalizacji społecznego wymiaru trwałości. Pierwszą wszechstronną propozycję przedłożyła już w roku 1994 Komisja Badawcza „Ochrona człowieka i środowiska" dwunastej kadencji parlamentu niemieckiego[8]. Jako „społeczne cele ochrony i kształtowania" wyodrębniono tutaj trzy podstawowe płaszczyzny:

- zabezpieczenie zdrowia,
- zabezpieczenie stabilności społecznej,
- zapewnienie możliwości rozwoju i funkcjonowania społeczeństwa.

Najważniejsze znaczenie przypisano „zdrowiu", które zgodnie z definicją Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) określono jako „stan całkowitego fi-

[5] H. E. Daly, *Steady-State Economics*, Washington 1991.

[6] Określenie „trwałość ekologiczna" jest jednak przynajmniej częściowo nieporozumieniem. Punktem wyjścia sformułowania „reguł zarządzania" nie są rozważania o utrzymaniu lub rozwoju zależności ekologicznych albo ekosystemów, ale utrzymanie możliwości długotrwałego gospodarczego i społecznego wykorzystywania zasobów naturalnych. Mówiąc dokładniej, chodzi tutaj o sprawne reguły „ekonomiczno-ekologicznej trwałości". Wymienione tutaj reguły – pomimo licznych prób ich rozszerzenia – posiadają nadal największą zdolność przekonywania.

[7] B. Heins, *Soziale Nachhaltigkeit*, Berlin 1998, s. 15.

[8] Patrz: *Enquête-Kommission, Schutz des Menschen und der Umwelt des 12 Deutschen Bundestages. Die Industriegesellschaft gestalten. Perspektiven für einem nachhaltigen Umgang mit Staff- und Materialströmen*, Bonn 1994.

zycznego, psychicznego i społecznego samopoczucia (...), jako istotną przesłankę dla dalszych płaszczyzn działania"[9]. Z koncepcją zdrowia powiązano też uznanie społeczne i godność, a także możliwość zaspokojenia podstawowych potrzeb. Do ważnych problemów należy tutaj uwzględnienie dynamiki społecznej, a w tym charakterystycznego napięcia pomiędzy „społeczną stabilnością" i „zdolnością rozwojową społeczeństw".

Podstawowe cele w koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju

Wymiar ekologiczny	Wymiar ekonomiczny	Wymiar społeczny
• zdrowie człowieka • struktura ekosystemów • ochrona funkcji ekosystemów	• rozwój osobowości • stabilność gospodarcza • utrzymanie i dalszy rozwój struktur gospodarki rynkowej • utrzymanie i dalszy rozwój rynkowej zdolności do funkcjonowania	• zabezpieczenie zdrowia • zabezpieczenie stabilności społecznej • zabezpieczenie zdolności rozwoju i zdolności funkcjonowania społeczeństwa

Źródło: U. Schachtschneider, *Zukunftsfähige Gesellschaften*, Oldenburg 1999, s. 35) na podstawie propozycji Komisji Badawczej „Ochrona człowieka i środowiska" XII kadencji parlamentu niemieckiego).

W politycznej debacie o trwałości stwierdza się często, że naukowe podstawy do konkretyzacji i operacjonalizacji społecznego wymiaru trwałości pozostają nadal niedostateczne, nawet jeśli nauki społeczne, a zwłaszcza socjologia, szerzej włączyły się od niedawna w ów dyskurs dotyczący trwałości. Na podstawie dotychczasowej dyskusji można stwierdzić, że istnieją bezpośrednie i daleko idące wskazówki wobec możliwości konkretyzacji społecznego wymiaru trwałości. Wydaje się, że w tym kontekście można wymienić przynajmniej trzy podejścia teoretyczne:

- socjologiczny funkcjonalizm, który w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ubiegłego wieku zajmował się ogólnymi warunkami trwałego istnienia społeczeństw;
- ujęcie polityki i teorii zaspokajania podstawowych potrzeb jako strategii przeciwko jednostronnemu modelowi wzrostu gospodarczego;
- w perspektywie różnych koncepcji kapitału społecznego, które mogłyby stanowić pomost pomiędzy wymiarem ekologicznym i gospodarczym.

W dalszej części niniejszego opracowania mowa będzie o znaczeniu i przydatności koncepcji kapitału społecznego w odniesieniu do społecznego wymiaru trwałości, posiadającego ważne odniesienie do tej koncepcji.

[9] Tamże, s. 493.

2. Powstanie i znaczenie koncepcji kapitału społecznego

Pojęcie kapitału społecznego (social capital) pojawiło się w literaturze naukowej u Loury'ego już w latach siedemdziesiątych. Zostało użyte w celu określenia warunków społecznych korzystnych dla rozwoju kapitału ludzkiego. Pojęcie to służyło pierwotnie do wyjaśniania innych koncepcji kapitału, które zajmowały się przede wszystkim korzyściami ekonomicznymi[10]. W latach osiemdziesiątych koncepcja kapitału społecznego zaczęła się pojawiać w różnych sformułowaniach i w różnorodnych kontekstach rozważań naukowych, zyskując charakter interdyscyplinarny. Szczególne znaczenie uzyskały w naukach społecznych dwa podstawowe zastosowania. Po pierwsze, stał się on częścią nowej teorii społeczno-ekonomicznej działania społecznego, która stanowi podstawę „racjonalnego wyboru" (rational choice)[11]. Po drugie, zintegrował ją P. Bourdieu w swoich badaniach społecznej reprodukcji różnic klasowych[12]. Według wspomnianego już wcześniej S. Panthera[13] istnieją następujące podejścia do kapitału społecznego: **perspektywa indywidualistyczna** (zdolność indywidualnych aktorów – na podstawie swoich stosunków – do dysponowania ograniczonymi zasobami); **perspektywa sieciowa** (zdolność do wspólnego, kolektywnego działania – kapitał społeczny jako „dobro klubowe" powiązanych siecią stosunków kolektywów), inaczej perspektywa społeczeństwa obywatelskiego; **perspektywa utożsamiania** kapitału społecznego **z uogólnionym zaufaniem** (najsłynniejszym przedstawicielem tej perspektywy jest F. Fukuyama, poglądy tego autora są szczególnie często przywoływane przez ekonomistów); czy wreszcie czwarta grupa koncepcji kapitału społecznego, która jest najbardziej **heterogeniczna** (jako kapitał społeczny ujmuje się tutaj wszystkie czynniki społeczne, które wpływają na gospodarkę). Należy tutaj zaliczyć m.in. pierwotną definicję roboczą przyjętą przez Bank Światowy (sieci społeczne i instytucje; normy społeczne, takie jak kooperacja i wartości społeczne, albo atrybuty, a zwłaszcza zaufanie). W nowszych rozważaniach pojawia się zazwyczaj problem ogromnego spadku kapitału społecznego w nowoczesnych społeczeństwach[14].

---

[10] Por. J. F. Coleman, *Grundlagen der Sozialtheorie*, München 1992, s. 398. Należy tutaj zaznaczyć, że prekursorzy koncepcji kapitału społecznego występowali już nawet w pierwszej połowie XX wieku. (Za: S. Panther, op.cit., s. 160–161).

[11] Por. J. F. Coleman, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, „American Journal of Sociology" (Supplement) 1988, vol. 94, s. 95–120.

[12] P. Bourdieu, *Ökonomisches Kapital, Kulturelles Kapital, soziales Kapital*, w: *Soziale Welt. Sonderband 2*, R. Kreckel (Hg.), Göttingen 1983, s. 183–198.

[13] S. Panther, *Sozialkapital. Entwicklung und Anatomie...*, op.cit.

[14] Jako źródła tego procesu R. D. Putnam wymienił: wzrost aktywności zawodowej kobiet, rosnącą mobilność społeczną, przemiany struktur rodzinnych (wzrost liczby rozwodów, spadek liczby zawieranych małżeństw), zmiany wzorów spędzania czasu wolnego od pracy (por.:

J. F. Coleman swoje wyjaśnienia istoty kapitału społecznego opiera na obserwacji, że poszczególne osoby wykorzystują instrumentalnie swoje społeczne więzi, aby osiągnąć określone cele. O tyle stanowią te więzi – w formie pewnej struktury społecznej dla jednostki – określony zasób kapitałowy wykorzystywany do tego, aby zrealizować swoje interesy.

W przeciwieństwie do pojęcia kapitału ludzkiego, które związane jest z kompetencjami i zdolnościami poszczególnych osób, kapitał społeczny odnosi się do struktury stosunków pomiędzy dwiema lub więcej osobami. Kapitałem społecznym są według Colemana, obok wzajemnych zobowiązań, potencjał informacji, który stanowi także stosunek społeczny, normy, jak też stosunki panowania. Zdaniem Colemana, do kapitału społecznego zalicza się struktury społeczne i więzi, które powstają jako produkt uboczny przy kształtowaniu się ukierunkowanych celowo organizacji. Kapitał społeczny może się wiązać z innym celem niż pierwotny cel określonej organizacji.

Ci aktorzy, którzy stworzyli kapitał społeczny – w formie określonej organizacji – nie są jednak w sposób konieczny beneficjentami zysków, które powstały w wyniku istnienia tego kapitału. Kapitał społeczny ma tutaj charakter quasi-publicznego dobra, które jako takie nie jest na sprzedaż. Nikt nie może przez jego użycie wygospodarować zysku. Coleman uważa ponadto, że nie jest on tożsamy z interesem poszczególnych osób, które same nie mogą go wykorzystać do uzyskania określonych korzyści. Co więcej, nie ma dla poszczególnego aktora żadnego wyraźnego powodu, aby tworzyć zobowiązania, jeśli w przypadku potrzeby – bez żadnych innych zobowiązań – będzie się mógł zwrócić do świadczeń państwa.

W przeciwieństwie do podejścia rational choice, P. Bourdieu skierował swoje zainteresowania na reprodukcję podziału kapitału. W jego ujęciu istniejące w określonym czasie struktury podziału różnych rodzajów i podrodzajów kapitału odpowiadają immanentnej strukturze świata społecznego, który jest wyznaczony przez określone funkcjonowanie rzeczywistości społecznej.

Bourdieu rozróżnia przy tym trzy rodzaje kapitału: ekonomiczny, kulturowy i społeczny. Według niego „kapitał społeczny jest całością aktualnych i potencjalnych zasobów, które są powiązane z posiadaniem trwałych sieci mniej lub bardziej zinstytucjonalizowanych stosunków wzajemnego poznania albo uznania, lub wyrażając się inaczej chodzi tutaj o zasoby, które podlegają tutaj przynależności do określonej grupy”[15]. Bourdieu stwierdza wyraźnie, że zakres kapitału społecznego jednostki zależy od tego, jak daleko sięga jego sieć stosun-

R. D. Putnam, *Bowling Alone: America's Declining Social Capital*, „Journal of Democracy” 1995, vol. 6, no. 1, s. 74 i nast.). Podobne zjawiska stwierdzono także w innych krajach, np. w Niemczech (por.: B. Meier, *Sozialkapital in Deutschland. Institut der deutschen Wirtschaft*, Köln 1996, s. 6.).

[15] P. Bourdieu, *Ökonomisches Kapital...*, op.cit., s. 190.

ków i jak wiele kapitału (ekonomicznego, kulturowego, społecznego) posiadają ci, z którymi znajduje się ona we wzajemnych stosunkach. Kapitał społeczny nie jest przy tym nigdy całkowicie niezależny od istnienia kapitału ekonomicznego i kulturowego, ponieważ pewien zakres homogeniczności społecznej może uchodzić za przesłankę do jego tworzenia.

P. Bourdieu stwierdza wyraźnie, że sieci stosunków społecznych wymagają trwałych działań instytucjonalnych, np. poprzez wzajemną wymianę. W tej wymianie grupa podlega ciągle reprodukcji i tym samym określa swoje własne granice. Aby utrzymać stosunki z innymi grupami, potrzebny jest tutaj znaczny zakres działań, a tym samym określone inwestycje (czasu i pieniędzy). Przesłanką tego jest określony zakres kompetencji jednostki, ponieważ w przeciwnym wypadku nie opłaca się własne zaangażowanie. Wskazana kompetencja stanowi dla Bourdieu część kapitału społecznego (u Colemana jest ona raczej częścią kapitału ludzkiego, ponieważ sama kompetencja znajduje się u określonej osoby, a nie jest częścią stosunków międzyludzkich).

Zasoby, które są zainwestowane w kapitale społecznym, nie są już więcej do dyspozycji dla innego rodzaju kapitału. Oznacza to dla Bourdieu, że korzyści na jednym obszarze „opłacone" będą kosztami na innym. Ogół znajdującego się do dyspozycji kapitału pozostaje jednak na takim samym poziomie. Sam Bourdieu przyjmuje jednak, że istnieje pewien rodzaj substytucji pomiędzy różnymi rodzajami kapitału.

W przeciwieństwie do Colemana, Bourdieu nie wychodzi od tego, że korzyści z przynależności do grupy są bezwarunkowo koniecznymi celami działania. Kształtowanie się stosunków i trwałe zobowiązania mogą być przecież przypadkowe. Do tego inwestycje w kapitał społeczny przeżywane są często jako narzucone zobowiązania. Bourdieu określa tym samym kapitał społeczny jako określone dobro do indywidualnego zawłaszczenia. Problematyka dóbr kolektywnych czy innych form kapitału społecznego posiada dla niego jednak marginesowe znaczenie.

W ostatnich latach mówi się przede wszystkim o erozji kapitału społecznego. Często obawa przed zmniejszaniem się tego kapitału jest tak duża, że nie analizuje się więcej definicji samej koncepcji. Jest charakterystyczne, że kapitał społeczny, ludzki i wiedzy może być ujmowany łącznie pod pojęciem „zasobów ludzkich". Kapitał społeczny definiuje się wtedy jako zachowane społeczne struktury, tradycje, normy społeczne i sankcje. W tym sensie istnieje kapitał społeczny określonego społeczeństwa jako wspólne podstawowe wartości i reguły, zaufanie, sieci stosunków, pokój społeczny, orientacja na dobro wspólnoty, jak też zaangażowanie społeczne i polityczne[16]. W takiej definicji aspekt wspól-

[16] Por. H. Mohr, *Die Bedeutung des Sozialkapitals*, w: *Humankapital und Wissen. Grundlagen einer nachhaltigen Entwicklung*, G. Clar, J. Doré, H. Mohr (Hg.), Berlin 1997, s. 97.

notowy kapitału społecznego znajduje się na pierwszym planie. Przez silne odniesienie do tradycji, wiążących norm i wspólnych wartości staje się wtedy odpowiedzialny za społeczną stabilność rozumianą jako immanentna wartość samego kapitału społecznego.

U Putnama i Meiera występuje podobne rozumienie kapitału społecznego, ponieważ obydwaj operacjonalizują go przez społeczne i polityczne zaangażowanie, postawy wobec określonych wartości podstawowych, takich jak np. zaufanie. W przeciwieństwie do Clara, Doré'go i Mohra, wymienieni tutaj autorzy w swoich analizach uwzględniają jednak także dynamikę zmian kapitału społecznego, co staje się niezbędne w próbach wykorzystania tej koncepcji w zakresie trwałego i zrównoważonego rozwoju (wymiar społeczny).

3. *Kapitał społeczny a społeczny wymiar trwałości*

Zajmując się szerzej problemami kapitału społecznego, trzeba ogólnie stwierdzić, że chodzi tutaj najczęściej o ogół stosunków społecznych i uznanych społecznie norm obejmujących społeczne zasoby w zakresie działania. Takie określenie kapitału społecznego prowadzi do tego, że społeczny wymiar trwałości nie może być odpowiednio odzwierciedlony przez koncepcję kapitału społecznego. Przy takim ujęciu kapitału społecznego płaszczyzna jednostki i jej materialnych potrzeb pozostaje – w dużym stopniu – nieuwzględniona. Z drugiej strony należy do społecznego wymiaru – obok kapitału społecznego – istniejący zasób wiedzy i doświadczenia, które wypracowały zarówno jednostki, jak też całe społeczeństwo. Wiedza i indywidualne zdolności są w dyskusji o trwałości najczęściej określane jako kapitał wiedzy i kapitał ludzki. Kapitał ludzki jest per definitionem reprezentowany przez ludność jako jej całościowy zakres możliwości działania. Stąd też związany jest z poszczególnymi osobami. Pod pojęciem kapitału wiedzy rozumiana jest zazwyczaj ekonomicznie istotna wiedza niezwiązana z określonymi osobami[17]. Obie koncepcje kapitału są przede wszystkim ograniczone do ekonomicznego wymiaru i stąd są naczęściej rozumiane jako jego część.

Jednakże przy pomocy pojęcia „kapitału społecznego" wyznaczone zostają ważne zakresy zjawisk społecznych, które nie mogą być – w żadnym razie – ignorowane w dyskusji o trwałości. Jeśli chce się uczynić pojęcie kapitału społecznego bardziej płodnym, to niezbędne są jednak niektóre zmiany w zakresie dotychczasowego jego rozumienia. Kapitał społeczny nie może być tylko ograniczony do jego ekonomicznego znaczenia (jego wkładu w tworzenie kapitału

[17] Tamże, s. VI.

ludzkiego, przesłanki efektywnej gospodarki). Stanowi on przede wszystkim samodzielne zasoby działania społeczeństwa obywatelskiego. Posiada ono podstawowe znaczenie dla regulacji obywatelskiego, pozbawionego przemocy i głębokich konfliktów, współżycia społecznego.

Trzeba przy tym uwzględnić, że kapitał społeczny stanowi wkład do reprodukcji społeczeństwa (utrzymania sieci istniejących stosunków społecznych pomiędzy pokoleniami, tworzenie zaufania) i ma podstawowe znaczenie dla zdolności rozwojowych określonych społeczeństw. Z tego punktu widzenia trwałość działania dotyczy mniej utrzymania istniejących form kapitału społecznego, a bardziej jego jakościowego dalszego rozwoju, m.in. w znaczeniu rosnącej otwartości na nowe i odmienne formy życia społecznego. W rzeczywistości oba wymienione tutaj aspekty są ściśle ze sobą powiązane. Reprodukcja stosunków społecznych musi stworzyć zakresy działania dla dalszego jego rozwoju. Dynamiki rozwoju nie można skierować jedynie na wyczerpanie się potencjałów reprodukcyjnych i rozwojowych społeczeństw. Wynika stąd przekonanie, że kapitał społeczny nie może być rozumiany tak jak dotychczas. Musi być on raczej rozumiany w znaczeniu posttradycyjnym, w którym stosunki społeczne, formy życia nie są już z góry dane i przypisane, ale są one raczej wynikiem własnych decyzji i wyboru jednostek[18].

Takie formy działania społecznego jak tolerancja czy solidarność wiążą się przecież z tym, że tradycja kulturowa, tradycyjne stosunki społeczne, jak i tradycyjne wartości mogą być refleksyjnie kontrolowane, a nawet kwestionowane. Tym samym okazuje się niewystarczającym postulat utrzymania kapitału społecznego do konkretyzacji społecznego wymiaru trwałości.

- Po pierwsze, koncepcja kapitału społecznego musi być koniecznie uzupełniona przez kapitał kulturowy i kapitał wiedzy. Przy tym oba rodzaje kapitału nie mogą być rozumiane jedynie w sposób czysto ekonomiczny. Trzeba mówić tutaj raczej nie o „zasobach ludzkich"[19], ale w sposób całościowy o „zasobach społecznych". Należy więc mówić o zasobach społecznych, aby tym samym określić te zasoby działania, które rozwijają się na podstawie jakości istniejących społecznych zależności.
- Po drugie, wskazane wyżej zasoby społeczne, a więc kapitał społeczny, jak też wiedza i kapitał kulturowy, muszą być nie tylko utrzymane, ale przynajmniej ponownie kontrolowane, zmieniane i odnawiane. Z powodu wymienionych tutaj komponentów zasobów społecznych istnieje przekonanie, że podstawowe znaczenie dla społeczeństw mają zarówno ich reprodukcja, jak też dalsze zachowanie ich możliwości rozwojowych.

[18] Zwrócił na to uwagę już A. Giddens (por. A. Giddens, *Trzecia droga. Odnowa socjaldemokracji*, Warszawa 1999, s. 24 i n.).

[19] Patrz treść przypisu nr 2 w niniejszym tekście.

• Po trzecie, okazuje się w końcu, że kapitał społeczny jest heterogenicznym i w dużym stopniu niematerialnym zasobem, który bardzo trudno podlega operacjonalizacji, nie mówiąc już o jego kwantyfikacji i pomiarze.

Jeśli rozumiemy wymóg utrzymania kapitału społecznego w sensie ilościowym, to wtedy pojawiają się ogromne trudności w zakresie kwantyfikacji, a jakościowe zmiany kapitału mogłyby być nieuwzględnione. Zwrócili na to uwagę zarówno Meier, jak i Putnam. Ogólnie więc koncepcja kapitału społecznego może tylko częściowo spełnić oczekiwania formułowane w dyskusjach o trwałym i zrównoważonym rozwoju w zakresie jego wymiaru społecznego.

Wiedza i odpowiednie kompetencje istnieją jednak nie tylko w odniesieniu do gospodarki, ale także wobec społecznych i kulturowych elementów życia. Na przykład wykształcenie nie służy tylko do tego, aby nagromadzić kapitał ekonomiczny, ale jest także indywidualnym źródłem radości życia, a w ujęciu kolektywnym jest użytecznym pojęciem do kształtowania się kapitału społecznego. P. Bourdieu uwzględnia je, chociaż opisuje je szerzej przy pomocy koncepcji kapitału kulturowego. Obejmuje on w koncepcji Bourdieu z jednej strony indywidualnie przydatne możliwości w zakresie „wytwarzania", jak i rozumienia kultury, a więc doświadczenia i wyuczone tradycje, tzw. inkorporowany kapitał kulturowy, a z drugiej strony materializację tych możliwości działania (przedmioty sztuki, dzieła literackie) jako zobiektywizowanego kapitału kulturowego[20].

Można więc stwierdzić, że koncepcja kapitału społecznego nie wystarcza, przede wszystkim na płaszczyźnie indywidualnych potrzeb, jak też nie uwzględnia wiedzy i kapitału kulturowego, a także zasobów społecznych, aby w pełni odzwierciedlać wymiar trwałości (trwałego i zrównoważonego rozwoju).

4. Próba sformułowania ogólnych warunków wobec społecznego wymiaru trwałego i zrównoważonego rozwoju

Zawarta w Raporcie Brundtland koncepcja trwałego rozwoju nawiązywała przede wszystkim do wyobrażeń ekonomiki środowiska i zasobów naturalnych. Przy tym normatywna podstawowa idea sprawiedliwości pomiędzy pokoleniami została rozumiana jako konieczność takiego wykorzystania zasobów naturalnych, aby przyszłe pokolenia mogły je także eksploatować dla zaspokojenia swoich potrzeb. Dotąd nie istnieją jednak – jak pamiętamy – ogólnie przyjęte koncepcje społecznej trwałości. Najważniejsze trudności wiążą się tutaj z nieokreślonością tego, co jest „społeczne" (w zależności od przyjmowanej teorii

[20] Zob.: P. Bourdieu, *Ökonomisches Kapital...*, op.cit., s. 185 i n.

socjologicznej), a także z podstawową charakterystyką sfery społecznej. Wymienione teorie i pojęcia sformułowane są przecież we współczesnym społeczeństwie i z wyraźnie naznaczonym jego piętnem.

Pojawiają się tutaj zasadnicze pytania: Co oznacza przenoszenie zasady trwałości rozumianej jako sprawiedliwość między- i wewnątrzpokoleniowa na zjawiska społeczne? Co należy zachować dla przyszłych pokoleń albo dalej rozwinąć? Co stanowi podstawowy zakres społecznej trwałości?

Przy odpowiedzi na te pytania pojawia się jednak ponownie problem nieostrości pojęcia „zjawisk społecznych". „Zjawiska społeczne" mogą być bowiem rozumiane w sensie nadrzędnej całości społecznej (w terminologii T. Parsonsa jako „the social system") lub jako specyficzny zakres cząstkowy społeczeństwa (według Parsonsa „societal community") jako obszar społecznego współżycia, wzajemnej społecznej integracji i kształtowania warunków życia jednostek[21]. Oba ujęcia w dyskursie o społecznej trwałości nie są jednak zazwyczaj wyraźnie rozróżniane. Pojawia się też tutaj wyraźna tendencja, aby rozumieć społeczną trwałość w sensie tematyki ważnej dla polityki społecznej. Taki punkt widzenia wobec trwałego i zrównoważonego rozwoju jest na pewno nadmiernie uproszczony.

Wymóg trwałej egzystencji społeczeństw jest podstawowym warunkiem trwałości we wszystkich jej wymiarach. Można to ująć w następującej formie: „Społeczeństwo zdolne do przetrwania jest to społeczeństwo, które może istnieć przez wiele generacji, które jest dostatecznie dalekowzroczne, dostatecznie elastyczne i dostatecznie mądre, aby nie podkopywać ani fizycznego, ani społecznego systemu, który umożliwia mu przetrwanie"[22]. Co więcej, społeczeństwo chcące przetrwać nie może stale utrzymywać obecnej niesprawiedliwej struktury podziału dochodów i majątków. Podstawowym warunkiem czasowego utrzymania się określonego społeczeństwa jest jednak bezsprzecznie fizyczna reprodukcja ludności. Ta ostatnia powinna tak się rozwijać, aby zrównoważona struktura ludnościowa – w obrębie danego społeczeństwa – mogła się utrzymać. Owa struktura jest wtedy w stanie zabezpieczyć zdolność do funkcjonowania i rozwoju systemu społecznego i zapewnienia zaspokojenia podstawowych potrzeb jednostek.

Próbując dalej konkretyzować warunki trwałej egzystencji (przeżycia) społeczeństwa, można nawiązać do podstawowych funkcji systemu społecznego („schemat AGIL" Parsonsa). Można tam znaleźć odpowiednie, ważne wskazówki heurystyczne. Społeczeństwa – w myśl jego założeń – pozostają jako

[21] Po raz pierwszy koncepcje te były zaprezentowane w publikacji: T. Parsons, *The Social System*, New York–London 1951.

[22] D. Meadows, D. Meadows, J. Randers, *Przekraczanie granic. Globalne załamanie się czy bezpieczna przyszłość*, Warszawa 1995, s. 184.

trwałe w swojej egzystencji, jeśli zatroszczą się o integrację, socjalizację i motywację swoich członków, a także odpowiednio reagują na zmienione warunki środowiska naturalnego. Trwałość nie oznacza jednak, że raz powstałe formy i instytucje powinny (lub mogły) zachować swoją stabilność, ale przede wszystkim, że zachować muszą one zdolność do dalszego uczenia się i rozwoju. Zwróciła już na to uwagę wymieniona komisja badawcza parlamentu niemieckiego twierdząc, że trwałość systemu społecznego oznacza przede wszystkim zdolność do dalszego uczenia się i rozwoju („zdolność przekształceń"), a także możliwość refleksyjności dotyczącej własnych struktur i instytucji.

Społeczeństwa muszą być w stanie się utrzymać, chociaż nie per se w zakresie już istniejących struktur społecznych. Jeśli rozumie się struktury społeczne – w nawiązaniu do Giddensa – jako „reguły i zasoby" dla działających jednostek, to wtedy można odpowiednio rozumieć postulat utrzymania struktur i zasobów społecznych jako ich zachowania i dalszego rozwoju. Jak to już stwierdzono poprzednio, nie można tego wymogu przyjmować w sposób tradycyjny, ale jedynie w sensie refleksyjnym w „posttradycyjnym" znaczeniu. Podstawowe elementy społecznej trwałości dotyczą więc nadrzędnych składników systemu społecznego, warunków życia w jego obrębie i współżycia jednostek w społeczeństwie.

Na płaszczyźnie kształtowania się warunków życia chodzi o całkiem podstawową sprawę trwałego zabezpieczenia egzystencji wszystkich członków społeczeństwa. Problem ten można najlepiej skonkretyzować i zoperacjonalizować poprzez nawiązanie do koncepcji zaspokajania podstawowych potrzeb. Nawet jeśli dokładny zakres katalogu podstawowych potrzeb pozostaje nadal przedmiotem wielu sporów, to jednak występuje już – w dużym stopniu – konsensus w zakresie tych problemów. Celem trwałości nie jest przy tym jedynie zabezpieczenie „nagiego przeżycia", ale jednostki powinny być zdolne do aktywnego i efektywnego uczestniczenia w procesie społecznym, gospodarczym i politycznym.

Do aspektów wewnątrz- i międzypokoleniowej sprawiedliwości należą ponadto wymogi w zakresie równych szans w dostępie do zasobów, jak też uczestnictwo w społecznych procesach decyzyjnych odnoszących się do podstawowego zakresu społecznej trwałości. Wymienione tutaj podstawowe elementy trwałości opierają się jednak nie tylko na normatywnym postulacie sprawiedliwości. Nawiązują one raczej do analitycznie uzasadnionego rozumienia rozwoju społecznego, do rozwoju nie tylko dla ludzi, ale przede wszystkim kierowanego przez same działające jednostki. Stwierdza się bowiem, że: „Rozwój musi następować przez ludzi, a nie tylko dla nich. Ludzie muszą w pełni i całościowo

współdziałać w decyzjach i procesach, które określają ich życie"[23]. Tylko wtedy, kiedy wszyscy członkowie społeczeństwa są równouprawnieni i wszechstronnie włączeni w życie społeczne, może proces trwałego rozwoju uzyskać niezbędny zakres, jakość i stabilność. Tylko wtedy, mogą być wykorzystane i dalej rozwijane zasoby społeczne i potencjały w zakresie indywidualnego działania.

W tym miejscu trzeba stwierdzić, że w przypadku społecznego wymiaru trwałego i zrównoważonego rozwoju trzeba uwzględniać przynajmniej kilka podstawowych aspektów tego procesu:

- zabezpieczenie egzystencji wszystkich członków danego społeczeństwa,
- zdolność do rozwoju społecznych systemów cząstkowych i struktur społecznych,
- utrzymanie i dalszy rozwój zasobów społecznych,
- równość szans w dostępie do tych zasobów,
- partycypacja (współuczestnictwo) w społecznych procesach decyzyjnych.

Jest oczywiste, że wymienione powyżej twierdzenia nie wystarczają, aby w pełni opisywać całościowo proces trwałego rozwoju w określonym społeczeństwie. W tym celu konieczne jest m.in. zastosowanie społecznych wskaźników trwałości (trwałego i zrównoważonego rozwoju). Należy tutaj wymienić takie wskaźniki, jak: zaspokojenie podstawowych potrzeb w zakresie oceny zasobów społecznych, równości szans oraz wskaźniki partycypacji społecznej. Jednocześnie trzeba jeszcze raz zauważyć, że społeczny wymiar „trwałości" jest niemożliwy bez uwzględnienia koncepcji kapitału społecznego i zasobów społecznych.

Eugeniusz Kośmicki

THE CONCEPT OF SOCIAL CAPITAL VS SOCIAL DIMENSION OF SUSTAINABLE GROWTH

Summary

The concept of social capital is one of the most important concepts which appeared in social sciences in the 1990's of the previous century. It is of interdisciplinary character and very far from achieving a homogenous form. Among different approaches it is possible to differentiate the following: individualistic perspective, network perspective, a perspective of identifying social capital with confidence in general, treating social capital as a sum of social factors which influence the

[23] Patrz: *Bericht über die menschliche Entwicklung, UNDP* (United Nations Development Program) (Hg.), Bonn 1995, s. 14.

economy. Considerations on "social capital" are frequently combined with " cultural capital" and "knowledge capital" treating them jointly as "social resources".

The concept of social capital is significant for the social dimension of sustainable development. Of particular importance are such aspects of development processes as : ensuring conditions for existence of the members of a given society, ability to develop partial social systems and the corresponding social structures, maintenance and further development of social resources, equal opportunities of access to the resources, participation in the social decision-making processes concerning directions of development and the ways of their realization.

The paper concludes that the concept of social capital is only partially useful for the analyses of the social dimension of sustainable development.

(Tłum. Ewa Kotkowska)